

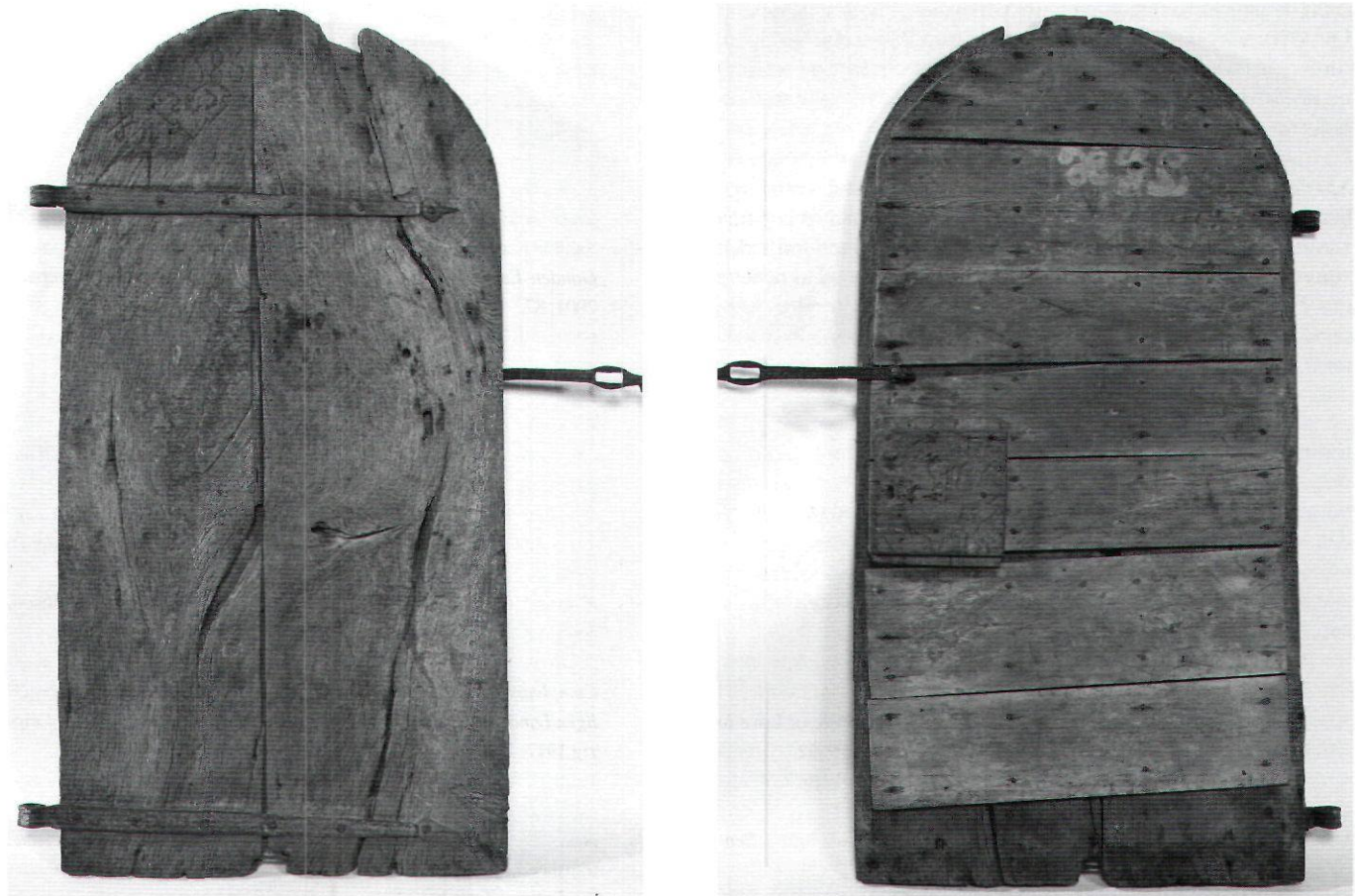
Een kloosterdeur uit Warffum

K.T. Meindersma

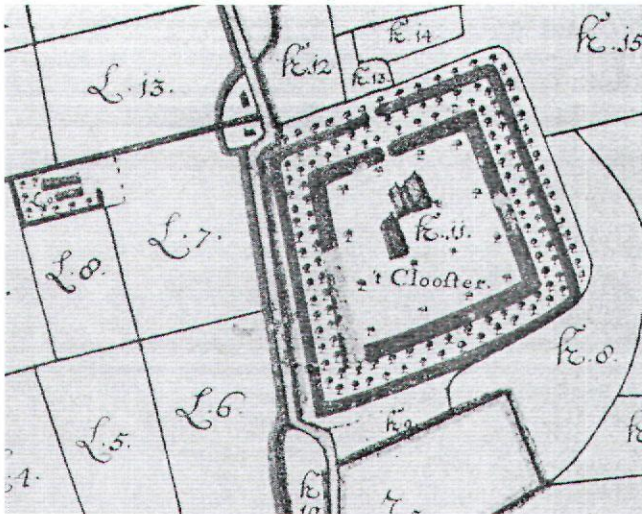
In de collectie bouwelementen van het Groninger Museum bevindt zich sinds de eerste decennien van de twintigste eeuw een primitief geconstrueerde deur van oude datum (afb. 1). Volgens overlevering zou zij uit Warffum afkomstig zijn. Maar de herkomst is al evenmin geboekstaafd als het jaar waarin de deur werd verworven. Een registratienummer werd niet toegekend en zo leidde de deur een min of meer anoniem bestaan. De vage gegevens leidden er toe dat de deur beurte- lings in de voor het publiek toegankelijke ruimten werd opge-

steld en naar het depot werd verbannen.¹ Het laatste is al weer sinds jaren het geval.

Nader onderzoek van de deur heeft nieuw licht in de zaak gebracht. In het bijzonder de inkervingen in de voorzijde linksboven verdienen aandacht. Behalve een hartvormig schild met twee initialen en het jaartal 1586 zijn ook de sporen van twee Maltezer kruisen te onderscheiden. Zij verwijzen onmiskenbaar naar de Johanniterorde. Deze omstandig-

Afb. 1. Voor- en achteraanzicht van de deur in de toestand van 1586 tot heden (foto's Groninger Museum, Groningen)

Afb. 2. Het voormalig gebied van het klooster met naaste omgeving, in 1734 getekend door de landmeter J.T.Tiedeman. (De Groninger Archieven, verzameling kaarten, stamnr. 1047/41a; particulier bezit)

heid, gevoegd bij de al langer vermoede herkomst, maakt het aannemelijk dat de deur uit het voormalige Johanniterklooster te Warffum stamt.

Dit klooster, ruim een kilometer ten zuidoosten van het centrum van Warffum gelegen, is in 1284 voor het eerst vermeld.² In 1540 was het met 80 nonnen het grootste Johanniterklooster in Nederland. Aan het eind van de zestiende eeuw besloeg het grondbezit van het klooster circa 1640 hectare. Aan de bijzondere positie van de Johanniterorde is het te danken dat de kloostergoederen in Groningen niet al bij de Reductie van 1594 maar pas in 1609 tot provinciaal bezit werden verklaard. Van 1610 af werd het omvangrijke kloostercomplex en zijn inventaris van provinciewege verkocht, onder anderen aan bouwmeesters en timmerlieden in Warffum, Winsum en elders. Het ligt voor de hand dat materiaal ook ter plaatse opnieuw is gebruikt. In 1618 is sprake van een boerderij op het kloosterterrein. Een landmeterkaart uit 1734 toont drie opstallen binnen een bijna volledige dubbele omgrachting met windsingels (afb. 2). Deze agrarische bestemming heeft het terrein tot de dag van vandaag behouden. De huidige boerderij Groot Klooster dateert van 1814, oudere delen zijn bovengronds niet bewaard.³ De huidige toestand van de deur wijst in elk geval naar secundair gebruik op een minder in het oog vallende plaats.

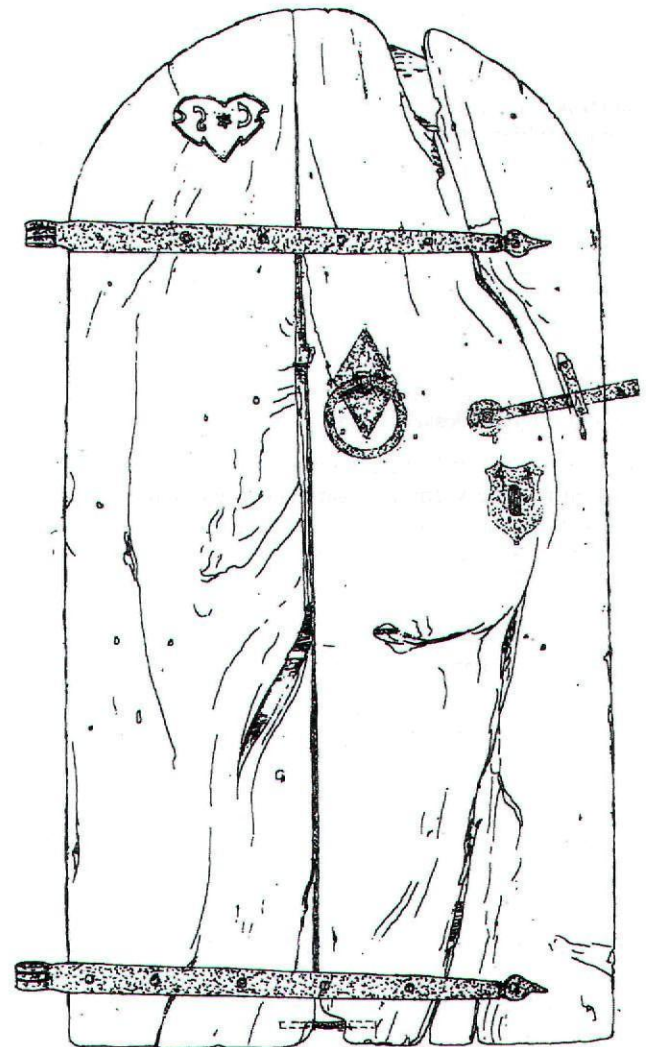
De ouderdom van de deur is niet met zekerheid vast te stellen. Het genoemde jaartal 1586 is van latere datum dan het schild met de initialen; de deur is dus vóór dat jaar gemaakt. Dendrochronologisch onderzoek, in 1981 verricht door (toen nog) ing. D.J.de Vries, leverde wegens de grove ringstructuur en het ontbreken van spint geen resultaat op.

Hoezeer de deur ook is geschonden, zij toont in haar constructie, haar inscripties en haar hang- en sluitwerk zoveel interessante details, dat een beschrijving ervan gerechtvaardigd is.

Beschrijving van de deur

De eiken deur⁴ is rondbogig; zij is samengesteld uit twee zeer brede delen met een afmeting van in totaal 90 x 181 cm bij een dikte van ca. 5 cm (afb. 3). Beide delen zijn door hun warrige structuur van slechte kwaliteit. Ze worden bijeengehouden door twee gesmede staartgehengen. Deze primitieve manier van deuren maken was in de middeleeuwen niet ongevoorn; van lieverlede maakte deze wijze van samenvoegen plaats voor een constructie waarbij de delen met klampen aan elkaar werden gehecht of op een raamwerk van klampen werden bevestigd.

Om de deur vlak te houden en niet te laten uitzakken zijn aanvullende maatregelen genomen. In het raakvlak van de twee delen is een groef geschaafd, waarin een losse houten veer van 2 x 5 cm is geschoven. Deze veerconstructie is de voorlo-

Afb. 3. Vooraanzicht en horizontale doorsnede van de deur vóór 1584, met hypothetisch gereconstrueerd sluitwerk (tekeningen bij dit artikel door de auteur)

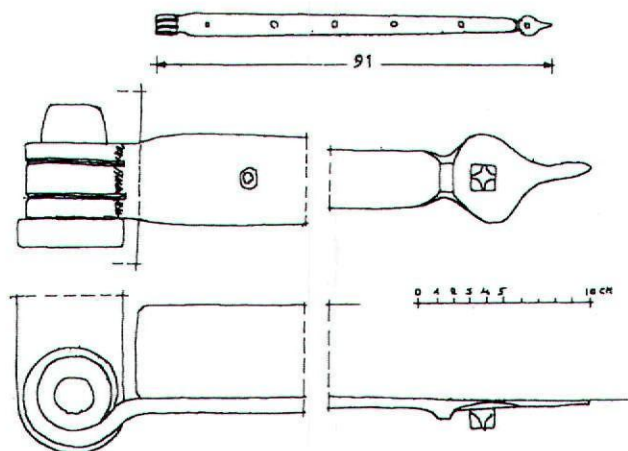
per van de later gebruikelijke samenvoeging met veer en groef. Een tweede euvel was dat de delen als gevolg van het gewicht van het 'vrije' deel ten opzichte van elkaar konden gaan verschuiven, het zogenoemde schranken. Dit is te voorkomen door inwendig, dwars over de tussennaad, ijzeren pennen aan te brengen. Ook bij onze deur is dat gebeurd. Op afb. 3 is er onderaan één zichtbaar; in totaal zullen het er vier zijn. De pennen kruisen en onderbreken de eerdergenoemde houten veer.

De deur heeft, mogelijk in 1586 dan wel later, ingrijpende veranderingen ondergaan. Om een betere samenhang te bewerkstelligen, is de binnenkant over de volle hoogte met grenen planken beklampt (afb.6). De planken zijn bevestigd met spijkers die in slagorde zijn aangebracht op geleide van een regelmatig patroon van ingekraste lijnen. Op de tweede plank van boven zijn niet te ontraadselen resten van letters en cijfers in potlood en uit latere tijd in verf zichtbaar. Op één stuk na werd al het sluitwerk verwijderd. Aan de deur kan worden afgelezen dat zij met een houten sluitbalk werd afgesloten en gebarricadeerd. Links in het midden bevindt zich namelijk een pakket van twee op elkaar gespijkerde vierkante eiken plankjes, dat als stootkussen tussen sluitbalk en deur diende. Daarnaast is de overslagbeugel met hangslot getekend, waar we bij de behandeling van het ijzerbeslag op terugkomen.

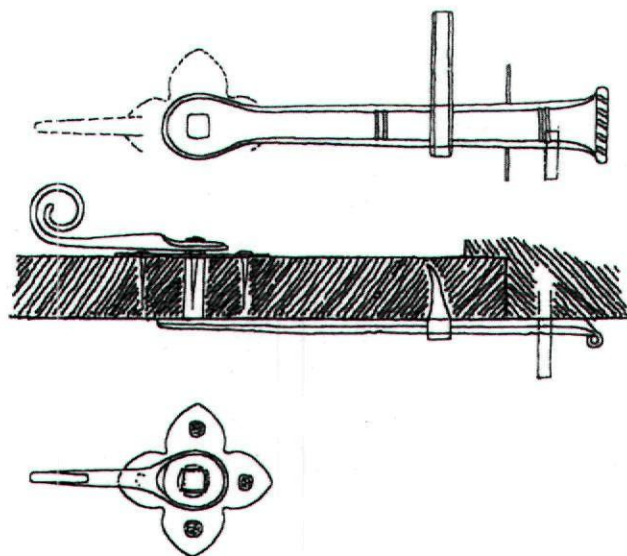
Uit deze wijzigingen valt af te leiden dat de deur haar oorspronkelijke functie van loopdeur had verloren en naar alle waarschijnlijkheid op een andere plaats opnieuw werd gebruikt.

IJzerbeslag, bestand en verdwenen

De al genoemde gehengen kunnen naar de soort als duimgeheng en naar de vorm als staartgeheng worden betiteld (afb. 4). Dit duimgeheng draait met een krul of oog om een duim met een in de muur in te metselen uiteinde. In dit geval is het oog naar achteren omgezet, een constructie die minder vaak

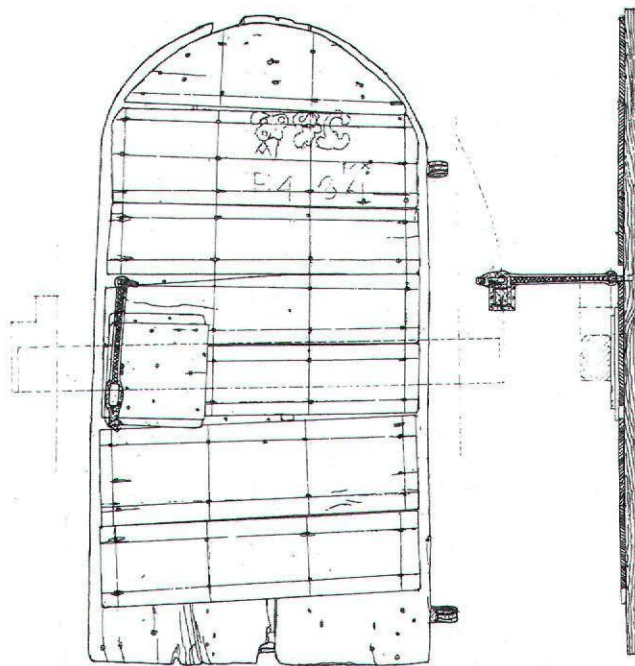
Afb. 4. Het deurgeheng

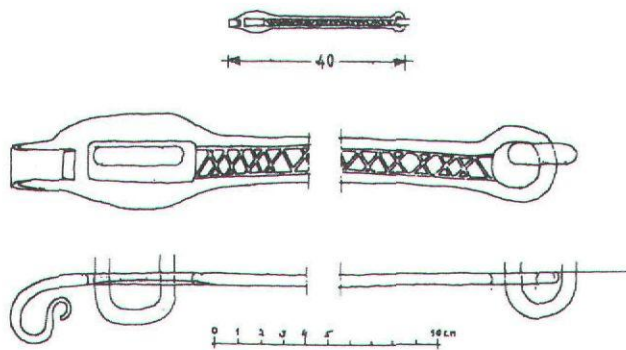
Afb. 5. Voorbeeld van elders van een zeventiende-eeuwse klinksluiting in de in het artikel beschreven uitvoering

voorkomt. Het vrije eind van het geheng is peervormig uitgesmeed. Voor het maken van de halsvormige insnoering wordt het ijzer op zijn kant gelegd en met de bek van de smidshamer bewerkt. Hierbij raakt de hals kussenvormig opgedikt. De gesmede nagels, waarmee de gehengen zijn vastgespijkerd, hebben een onregelmatige knopvorm.

Op de beklampte zijde van de deur hangt een overslagbeugel

Afb. 6. Binnenzijde en verticale doorsnede van de deur in 1586 met de overslagsluiting en de veronderstelde sluitbalk

Afb. 7. De overslagbeugel

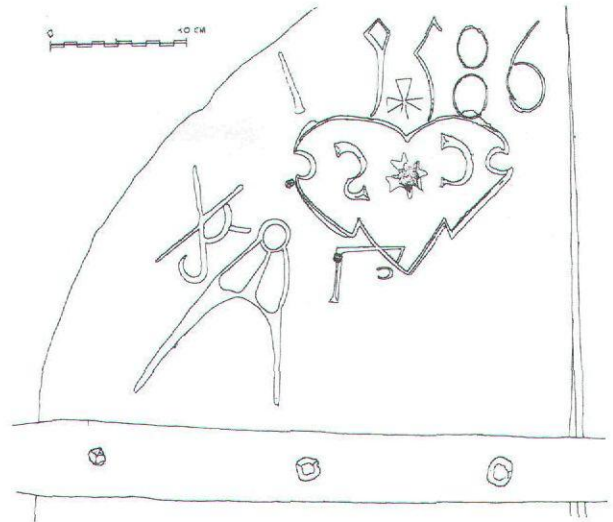
die met behulp van een hangslot aan een kram in de muur kan worden vastgezet (afb. 6). De in deze beugel ingebeitelde ornamentiek wijst op een fabricage in de zestiende eeuw.

Geboorde en gehakte gaten, alsmede spijkergaten verraden welk sluitwerk is verdwenen. Afb. 3 geeft een poging tot reconstructie van het geheel. Het is evenwel niet mogelijk de exacte vormen op te sporen, mede omdat het ijzerwerk geen roestsporen op het hout heeft achtergelaten. Het sluitwerk bestond uit een klinksluiting, een slot en een trekkring. Van de klinksluiting zijn een geboord gat voor de draaias en twee spijkergaten voor de geleidekram van de klink bewaard. Er is ook een verwijzing naar een rozet waarin de as draaide. De sluiting is van een middeleeuws concept waarbij klink, draaias en handgreep tot één geheel zijn samengeklonken. In afb. 5 is een voorbeeld van elders uit de zeventiende eeuw gegeven.

Het deurslot bevond zich aan de binnenzijde van de deur. De latere beplanking onttrekt eventuele sporen van het slot aan onze ogen. Een gerekt gat en spijkergaten wijzen op een voormalige sleutelplaat. Van een trekkring met schild getuigen nog een vierkant gat en spijkergaten. De ring bewoog zich in een oog met mogelijk een splitpenbevestiging. De plaats van de

Afb. 8. De inkervingen gefotografeerd (foto Groninger Museum, Groningen)

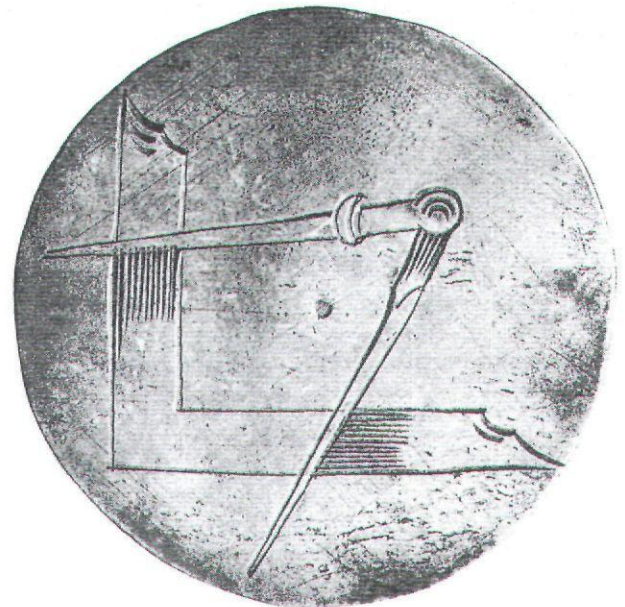

Afb. 9. De inkervingen getekend

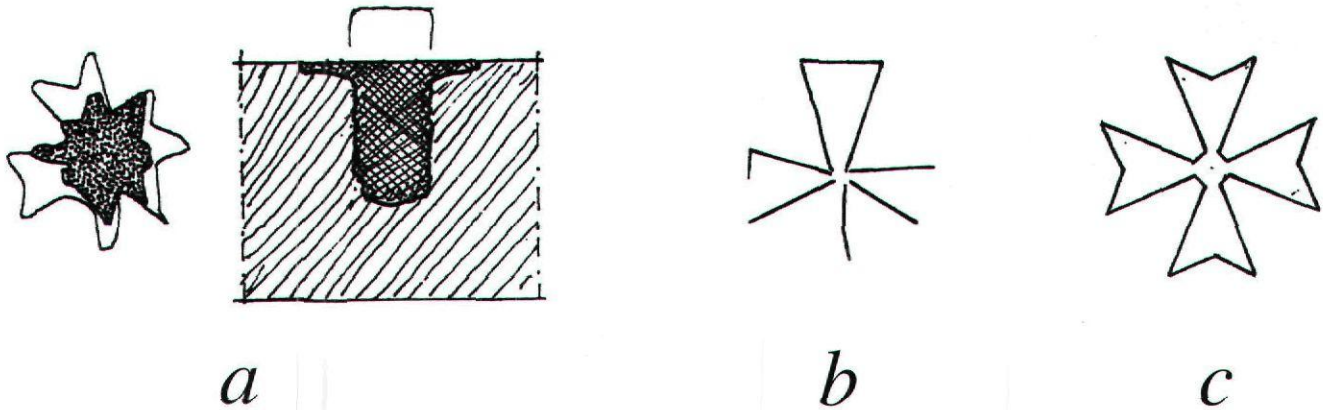
ring verraadt zich wellicht door een lichte verkleuring van het hout. De trekkring was nodig om de zware deur te kunnen openen, vooral ook omdat de gehengen niet zo soepel draaiden.

Inkervingen en conclusie

In de deur zijn achtereenvolgens drie groepen van inkervingen aangebracht (afb. 8 en 9). Het oudst is het hartvormige schild met initialen. Later verschijnen in de plaatselijk beperkte overgebleven ruimten het jaartal 1586 en een groep met huiskerk, passer en winkelhaak. De latere inkervingen oversnijden gedeeltelijk het oudere schild. In het schild staan

Afb. 10. Gildepenning van timmerliedenknechten met passer en winkelhaak, 1767, berustend in het Groninger Museum

Afb. 11. a. Maltezerkruis met lood; b. sporen van een Maltezerkruis; c. Maltezerkruis in gebruikelijke vorm

de letters C en S in spiegelbeeld; tussen de letters is een Maltezer kruis ingekerfd, dat deels is ingevuld met een ingewerkt, nu ietwat afgebrokkeld kruis van lood (afb. 11a). Boven het schild wordt het kruis herhaald, maar nu in sporen van met een mes gesneden dunne lijnen (afb. 11b).

De initialen C en S kunnen aan een bewoner van het klooster hebben toebehoord. Het jaartal 1586 kan naar een latere activiteit verwijzen, mogelijk uitgevoerd door een ambachtsman wiens identiteit achter het huismerk schuilgaat. De passer en de winkelhaak zijn attributen van onder meer het timmermansgilde. In afb. 10 is een gildepenny met deze tekens uit 1767 weergegeven.

Dat de oorspronkelijke markering van de deur in 1586 op ongevoelige wijze is aangevuld, bevestigt de andere bevindingen die er op wijzen dat de deur in latere tijd een lagere status heeft gekregen. De stijl van de letters en cijfers loopt uiteen. Zo zijn 1 en 5 gotisch, 8 en 6 Arabisch; C en S zijn klassiek. Ze komen alle voor in de zestiende eeuw.⁵ We mogen aannemen dat de deur, haar archaisch karakter ten spijt, ook uit deze eeuw stamt.⁶ Inmiddels heeft de deur het registratienummer XXX.0230 verkregen.

Noten

- 1 Uit januari 1950 dateert een bouwtekening van een kleine verbouwing van het museum, toen nog gevestigd aan de Praediniusse te Groningen. Hierop is de deur in een rondbogige omlijsting ingetekend. Dit ontwerp is metterdaad uitgevoerd. Vriendelijke mededeling dr. E. Knol, conservator archeologie en geschiedenis van het Groninger Museum.
- 2 Zie over het klooster: G.F. Noordhuis, *De Johanniters in Stad en Lande*, Doctoraalscriptie Instituut voor Geschiedenis, Rijksuniversiteit Groningen, Amersfoort 1982, 90-102; C. Tromp (red.), *Groninger kloosters*. Groninger Historische Reeks 5, Assen/Maastricht, 1989, 67-69; T.B. Juk, *Warffum en Breede. Sporen uit het rijke verleden van twee kerkdorpen op het Groningse Hoogeland*, Warffum 2006, 187-189.
- 3 Zie over de boerderij Groot Klooster: T.B. Bierema, J. de Boer, R. van der Tuuk (red.), *Boerderijen op het Hogeland*, Oudeschip 2002, 128-129.
- 4 De houtsoorten van de deur en haar beklamping zijn gedetermineerd door drs. F. Vrede, als archeobotanicus verbonden aan de Dienst Ruimtelijke Ordening en Economische Zaken van de Gemeente Groningen.
- 5 Vriendelijke mededeling van drs. R.H. Alma, historicus te Warffum; de klassieke letters zijn uitgevoerd als *capitalis quadrata*.
- 6 Mijn vroegere veronderstelling volgens welke de deur wellicht nog in de dertiende eeuw kan zijn gemaakt (K.T. Meindersma, 'Oud smeedwerk in de provincie Groningen', *Publicaties Stichting Oude Groninger Kerken*, nr. 12 (1974), 19-32, hier 21) zij hierbij herroepen.